

Göçebelğin Çingene Halleri ve Selanik Efsanesi

THE MIGRATION CONFERENCE 22-27 Ağustos 2017 ATİNA

Sinan Şanlıer¹

Özet

Anayurtlarını terk edişin tarihi ve yerleri üzerinde hâlâ tartışmalar sürse de çingenelerin Batıda çoğunlukla ikinci sınıf vatandaş yerine kondukları reddedilmez bir gerçekliktir. Ara sıra normal vatandaş gibi muamele görmüş olsalar bile, itilip kakılmışlar, horlanmışlar, aşağılanmışlar, toplum dışına itilmişler, şiddetle cezalandırılmışlardır. Hatta II. Dünya Savaşı'nda toplama kamplarına yollanmışlar, krematoryumlarda ve gaz odalarında hayatlarına son verilmişlerdir. Baskı ve peşinden gelen korku ve yaşama güdüsü, çingeneleri bitip tükenmek bilmeyen ve hala devam eden bir göçler zinciri içine sokmuştur. 1855-56 yıllarında Romanya'da köleliğin

¹ Bağımsız araştırmacı, EDİRNE / Merkez. sanliersinan@hotmail.com

kaldırılması, hem Doğudan hem Batıdan Rusya'nın savaş açması, I. Ve II. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'yla beraber Osmanlı Devleti'nin neredeyse Batıdaki bütün topraklarını kaybetmesi sonucu Müslümanlar için olduğu gibi Çingene için de günümüz Türkiye'sinin toprakları bir sığınak olmuştur. 1923 yılının Ocak ayında imzalanan Mübadele antlaşması Çingene açısından özel bir önem arz eder. Aslında makbul vatandaş olduklarını her daim kanıtlamaya çalışan çingene, bu antlaşmayı kast ederek "Selanik muhaciriyiz, bizi Atatürk getirtti" diyen Balkan Çingenelelerinin tersine göçleri ne Mübadele ile başlamıştır ne de Mübadele'de son bulmuştur. Cumhuriyet döneminin aşırı milliyetçi yazar ve tarihçilerinin "memleketin dışına sürülmeliler" dediği Çingene, Mübadele öncesinde devlet yazışmalarında "gelmeseler iyi olur" tespitiyle de karşı karşıya kalmışlardır.

Anahtar kelimeler: Çingene, Göçebe, Selanik.

Abstract

It is an undeniable reality that the Gypsies in the West are often regarded as second-class citizens, although the history and place of their abandonment of their homeland is still controversial. Even if they were treated like ordinary citizens occasionally, they were pushed and snorted, humiliated, pushed out of society, and severely punished. Moreover, they were sent to concentration camps in World War II, and their lives were terminated in crematoriums and gas chambers. The pressure and the pursuit of fear and the instinct to live led the Gypsies into an endless chain of migration that is still inexhaustible. As with the abolition of slavery in Romania between 1855-56, the war of Russia from both the East and the West, Balkan Wars and the First World War, the Ottoman Empire lost almost all of its lands in the West and the lands of today's Turkey have become a haven for the Gypsies, as is the case for Muslims. The treaty of population exchange, signed in January 1923, is of special importance in terms of Gypsies. In contrast to the Balkan Gypsies, the migration of Gypsies who try to prove that they are the "deserved" citizens in every occasion did not begin or end by the exchange. The Gypsies faced with both the threat of exile by the ultra-nationalist writers and historians of the Republican era and the determination of their migration in the state correspondences even before the population exchange.

Keywords: Gypsy (Roma), Nomad, Thessaloniki

Giriş: Çingene Göçleri

Göç kavramı Çingene kelimesiyle aynı cümlede kullanıldığında, göçebe yaşayan Çingene gruplarıyla, iradeleri dışında kitlesel göç etmek zorunda kalan Çingene gruplarını birbirinden ayırmak gerekmektedir. Anayurdu terkedişleri, Osmanlı ile

Balkanlara geçiş, 1855-56 yıllarında Romanya’da köleliğin kaldırılmasıyla başlayan göçler, bu arada kimi devletlerin sınırları içinde istenmemelerinden kaynaklanan zorunlu Çingene göçleri vardır.Osmanlı-Rus Savaşları, I., II. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı’na bağlı olarak Balkanlardaki hareketliliğin getirdiği göçler, Mübadeleye bağlı Çingene göçleri, 1989’dan sonra vuku bulan Sırp-Boşnak ve Sırp-Arnaut çatışmaları biçiminde görünen savaşlar, nihayetinde Suriye’nin işgaliyle gelişen ve Dom diye adlandırdığımız Çingene gruplarının göçleri de yine zorunlu göçlerdir. Bütün bunlar Türkiye’nin ve yakın coğrafyasının Çingenelerle birlikte yaşadığı, irade dışı hareketliliklerdir. Son yıllarda Doğu-Güneydoğu Avrupa ülkelerinin Avrupa Birliğine dahil olmasıyla birlikte, Romanya örneğinde olduğu gibi kitlesel sayılabilecek göçler vardır ki, özel bir alan içinde irdelenmesi gerekir.

Son bir-iki yüzyıl içinde hak ve özgürlüklerin genişlemesiözel olarak kendini belki en fazla Çingeneler üzerinde göstermiştir. 1855-56 yıllarında Romanya’da Çingeneler üzerindeki köleliğin tedricen kaldırılması özgürlüklerini sağlamışancak üçüncü² büyük çingene göçünü de başlatmıştır.

Osmanlı da ise bireysel hakların kazanımına denk düşecek Tanzimat’ın verdiği sözler uygulama aşamasında bütünüyle yerine gelmemiş olsa bile “*vatandaşların can, mal ve namus güvenliğini sağlaması; adil bir yargılama düzeni ve vergi sistemi söz vermesi; rüşvetin sonlandırılması;gayri Müslimlerin de askere alınması; özel mülkiyetin güvenceye kavuşturulması*” gibi temel insan hak ve özgürlüklerini gündemine almıştır. Nitekim sonraki yıllarda gayri Müslimlerin yanı sıra çingenelerin de askere alınması gerektiği devletin belgelerine yansımış (BOA, A.MKT.MHM 472-53), 1870 yılında yürürlüğe konan *Kıptiyan Vergisinin Sureti Tahsili Hakkında Nizamnamede* ise daha önceki hukuki düzenlemelerde gördüğümüz vergilendirmelere esas alınan Müslim-gayri Müslim ayrımı metinden çıkartılmış, vergilendirmede, kazanç esas alınmıştır (şanlıer, 2013).

Tanzimat Dönemi, fermanın okunduğu 1839 (3 Kasım 1839) yılından, halk arasında 93 Harbi, ve sonucu itibariyle de Muhacirlik olarak adlandırılan Osmanlı-Rus Savaşlarına (1877-78) kadar sürmüştür. Bu savaşlarla birlikte hem

² Birinci göç olarak anayurtları Hindistan’ı terk ediş, ikinci göç olarak Osmanlı ile birlikte Balkanlara geçiş ve üçüncü göç olarak da köleliğin kaldırılmasıyla birlikte Romanya topraklarını terk ediş gösterilmektedir.

Balkanlar hem de Osmanlı için yeni dönemlere girilmiş ve siyasi coğrafya başka türlü şekillenmeye başlamıştır.

Kırım Savaşı (1855-56), Osmanlı açısından bir başarı gibi görünse de özellikle peşinden gelen Osmanlı-Rus Savaşları ve Balkan Savaşları (1912-13),devletin yorgun düşmesine neden olmuş ağır yenilgiler başlamış ve Balkanlarda toprak kaybına yol açmıştır. Toprak kaybı başkaları için ulusal hareketlenmelere ve nüfuz alanlarının Osmanlı aleyhine değişmesinisağlamıştır. Gelişmeler, başka toplulukların örneğinde olduğu gibi Müslümanlar ve Çingeneler için de yeni topraklara bitip tükenmeyen legal ve illegal göçleri zorunlu bir hale getirmiştir. Nihayetinde bu hareketliliğin zirvesi1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşmasına dayalı ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi olmuştur. Mübadele öncesiÇingene göçlerini sonraya bırakarak, Mübadelenin Çingeneler üzerindeki etkisine ve Çingeneler tarafından çokça dillendirilen SelanikEfsanesinin bir parçasınagöz atalım.

Mübadele

Zor koşullarda gerçekleşen 1923 mübadelesi, artık daha çok anılarda, genellikle bir öznellik içinde, kişisel yorumlar ve tariflerde kalmıştır. Bir de arşiv kayıtlarında kalan sayfalar var ki eğer özel bir ilgi yoksa mübadele açısından onların öneminianlamak pek de olanaklı değildir. Örneğin, 1924 yılında, mübadelenin kurallarından kaynaklanan veliteratürde *etabli* veya *mütemekkin* diye geçen konu üzerinden yürütülen ve patriğin mübadeleye tabi olup olamayacağı tartışması, her iki ülkeninde Trakya sınırına asker yığmasına neden olmuş, her iki ülkeyi de savaşın eşiğine kadar getirmiştir³(www.atam.gov.tr).

Gerek Yunanistan ve gerekse Türkiye'nin kendi öznel koşulları birbirinden pek farklı değildir: Yunanistan açısından Anadolu mağlubiyeti, krallığın dışında Selanik'te süreklilik arz eden başkaldırmalar, 1924'te Korfuve Rodos adasını işgal niyetiyle başlayan Mussolini belası(Cumhuriyet, 1 Haziran 1924), Bulgar çeteleriyle sürekli çatışmalar vs. koşulların hiç de iyi olmadığını delaletidir.Ayrıca ülkeye gönderilen 1,5 milyona yakın mübadil Rum nüfus da

³İstanbul'lu Rumlar ve Batı Trakyalı Müslümanlar mübadele dışı sayılmışlardı. Patrik İstanbul'a sonradan geldiği gerekçesiyle mübadeleye tabi tutulmuş ve bu nedenle her iki ülke savaşın eşiğine kadar gelmiştir.

Aslında konunun merkezine 1934 yılında yürürlükte olan 2510 Sayılı İskân Yasası oturtulduğunda, tartışmaların ne demek istediği net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar daha mübadelenin başlarında, verilmiş bir dilekçeyle kendilerine yapılan davranışlardan şikâyetçi olduklarını ve haksızlığa uğradıklarını dile getirirler de, mübadelenin koşulları ve kuralları diğer topluluklarda olduğu gibi Çingenele de uygulanmıştır.⁵ Ayrıca hem 1924 hem de 1926 yılında İskân Yasası ile ilgili meclisteki tartışmalarda “göçebe çingenele” konusu bir sorun olarak vurgulanmıştır. Türkiye’ye gelen dışarıda yerleşik Çingenele ise tartışmalarda pek bir yer almaz.

5 Kasım 1924’te Meclis’te mübadelenin gidişatı üzerine söz alan Halit Turgut Bey düzensizlikten ve dağınıklıktan söz ederek mübadiller için “*Bunlar geldikleri zaman kimisinin kardeşi Kastamonu’da, babası İzmir’de, ailesi Antalya’da, oğlu bilemem nerede olanlar var. Fakat biz bu vaziyetleri tetkik ettik, neticede bu meselenin Yunanistan’dan çıkarken vaki olduğu kanaatine vasil olduk... Bunların içinde Türk’ten gayri Kıptiler de vardır. Bunlar niçin getirtilmiştir, bilmiyorum*” denmiş ve Çingenelele ilgili tavır da yumuşak bir şekilde vurgulanmıştır (TBMM, 2-5 Kasım 1924).

30 Mayıs 1926 tarihli Meclis oturumunda Aşair-i Seyyarenin İskanı Hakkında Kanun Tasarısı ele alınmış, tümü tartışılan kanunla ilgili Esat Efendi’nin *Muhacirin Muamelatı ve İmar Harekâtı* hakkında *Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinden* bilgi istemesi üzerine, memleketin ekonomik ve tarımsal gelişmesinin önünde çok önemli bir engel olan eşkıyalığın ortadan kaldırılabilmesi için göçebe aşiretlerin yerleşik düzene geçmelerinin zorunlu olduğu dile getirilmiştir. Söz konusu göçebeler içinde memleketin her tarafında seyyar bir şekilde gezen ve hayvan ticareti yapan Çingenelele birlikte, bir de yine aynı şekilde göçer vaziyette olan ve kuyumculuk ile dövmecilik yapan İran *kıpti* aşiretlerine ⁶ de dikkat çekilmiştir. Öneriler arasında kanunun yürürlüğe girmesinden sonra bu yerleşikliğe karşı çakanların ise cebir ve şiddetle iskân edilmeleri gerektiği de vurgulanmıştır. Değişik komisyon ve makamlarda

⁵ İskan bölgelerindeki yerleştirmelerde, bir oranlamayla nüfusun %10’unu geçmesi yasaklanmış, iskan edilenlerin mümkün olduğunca birbirleriyle ilişkilerinin de kesilmesine özen gösterilmiştir.

⁶ İran Çingenelelerinin yapmış olduğu şiddet ve eşkıyalıklar örnek verilerek göçebe çingenelele yönelik tartışmalar biraz da bu noktadan yürütülmüştür.

tartışılan dokuz maddelik kanunun 2. Maddesi sanki geçmişten ileriye köprü vazifesi görmektedir. “*Türk harsına dâhil olmayanlarla, sirayet devrindeki frengililer, cüzzama müptela eşhas ve aileleri, ceraimi siyasiye ve askeriye müstesna olmak üzere cinayetle mahkûm olanlar, anarşistler, casuslar, çingeneler ve memleket haricine çıkartılmış olanlar kabul edilmezler*” demektedir. Önerinin 5. Maddesi ise “*Türk tabiyetinde bulunan Çingenerler münasip mahalde ikamet ettirileceği gibi, ecnebi tabiyetinde bulunanlar da hudut dışarısına çıkarılırlar.*” önerisini getirmektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, 30 Mayıs 1926).

27 Mayıs 1934 tarihinde meclis başkanlığına sunulan encümen mazbatasında 2510 sayılı yasa kastedilerek “Bu kanun niçin yapıldı?” başlığı ile giriş bölümünde ise, geniş bir çerçeveden ele alarak konunun gerekçesi ifade edilmektedir: “*1877’den beri Bulgaristan’dan, Romanya’dan, Sırbistan’dan, Yunanistan’dan Rusya’dan ve daha başka ülkelerden akıp gelenlerin Türkiye ülkesinde hiçbir düşünceye bağlı olmayarak gelişi güzel yerleştirilmeleri Türk kültürü için ne kadar acıklı bir iş olduğunu son kurtuluş ve kalkınış savaşlarında içinden anlamadık kimse kalmamıştır*” (TBMM Zabıt Ceridesi, 3 -7 Haziran 1934).

Yine aynı tartışmalar sırasında maddeler üzerine yapılan önerilerde ise 3-7 madde üzerinde, hem yararlılık hem de Türklük üzerinden şu görüş bildirilmiştir:

“*Hükümet bütün Çingenerlerin kabul edilmemesini teklif etmiş ise de Balkanlarda ve hususiyile Bulgarsitan’da yaşayan Müslüman çingenerler vardır. Bunlar Türkçeden başka dil bilmezler. Bulgarlar ise Çingenerlere siyasi hak vermek istemediklerinden pek çok çingene olmayanlara da bu adı takarak siyasi haktan mahrum bırakmışlardır. Bulgaristan’da Çingene denilen bu çalışkan insanlar, hayvancılık, ziraat ve ziraat sanatları işlerinde çok ileridirler. Bugüne kadar bin bir işkençe gördükleri halde Türklüklerini bırakmamışlar ve onunla iftihar etmişlerdir. Bunlardan oturucu olanların alınması ve yalnız gezginci olanların alınmaması daha yararlı görülmüştü.*” (TBMM Zabıt Ceridesi, 3 – 7 Haziran 1934).

Yine aynı tartışmada kültürel dönüştürme işinin nasıl yapılacağı ise şöyle dile getirilmektedir.

“Hükümet teklifinde gezginci Çingenerin ve Türk ekimine bağlı olmayan göçebelerin Türk ekimli köyerimize birer aile olarak yerleştirilmesi yazılmış ise de maksat bunların süratle ana dillerini unutması Türklerle karışması olduğundan büyük köylerde bir mahallede veya birbirine komşu ve kolaylıkla toplanır bir yerde olmamak şartıyla oturtulmalarında bir beis görülmemiştir. Bunların yerleştirildikleri sırada birbirine komşu olmamalarına ve sık ihtilatlarına meydan verecek surette yakın kalmamalarına dikkat etmek bu maksadı temin edeceğinden serpiştirme yolu muvafık görülmüştür” (TBMM Zabıt Ceridesi, 3 – 7 Haziran 1934).

Selanik efsanesi söz konusu olduğundaİskan Kanunundaki bu tartışmaları bir tarafa bırakılamaz çünkü tartışmaların bir bölümünü doğrudan göçebe Çingenerler teşkil etmektedir. Mübadeledeki düzensizlik ile birlikte vahim bir noktaya gelindiği düşünölmüş, tartışmalarda göçebe ve Çingene lafzı ısrarla yan yana vurgulanmıştır.

Selanik Öncesi

Selanik'ten gelmiş olduğunu söylemek nasıl ki bu tartışmaların önüne geçemediği gibi göç tarihi açısından da fiziksel gerçeklikten uzaktır. Kırım Savaşı ile birlikte Türkiye tersine göçlerle yeni tanışmış ise de Osmanlı-Rus savaşları göç kavramı açısından işin çivisinin çıktığı nokta olmuştur. Eskiler bu dönemi sonuçları açısından muhacirlik diye çağırırlar. Mübadelenin yapıldığı günlerde konjonktür ne kadar karmaşık ve zor ise, Osmanlı-Rus savaşlarıyla başlayan süreçte konjonktür iki kere karmaşık ve zordur. Bütün bir Balkan ve Doğu Avrupa coğrafyasında bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar, bölünmeler ve işgaller vardır. Böylesi koşullar altında Çingenerler küçölen Osmanlı devletinin sınırları içinde kalmak istemişler, önce kuzeyden aşağıya Balkanların güneyine ve daha sonra da Anadolu'ya göçmek zorunda kalmışlardır.

Günümüzden bir buçuk asır geride kalmış bu döneme ait arşiv belgeleri bize bu göçlerle ilgili bir fikir vermektedir. Üsküp Muhacirin Komisyonu kaynaklı 1877 ve 1878 tarihli belgeler (BOA, YB.021 59-51;BOA, YB.021 60-15; BOA, YB.021 60-92) Plevne, Leskofça ve İvranya'dan göçen Çingenerlere aittir. 1893

tarikli bir başka belgeden ise ingenelerin g sırasında tercih ettikleri yollar hakkında bilgi edinebiliyoruz:

“...mezkur Kiptilerin Anadolu’ya geçmek üzere leylan ve hafiyen Dersaadet’e doğru savuştukları Edirne vilayetinden (bildirilmiş) ve bunların Edirnekapısı civarına kadar geldikleri ...sedaretpenahilerinden alınan cevabda nüfus-u mezkûreninkiptimakûlesinden oldukları halde mahallerine iadeleri ve muhacirinden buldukları takdirde muhacirin misullu Anadolu’ya geçirilerek münasip bir mevkide iskanları maksadını”(BOA, DH.MKT 1872-14).

Yazışmagayet açıktır. Mübadeleye kadar bu dönemin birçok belgesinde de rastladığımız gibi geldikleri yere iadeleri de söz konusudur. 1917 yılına tarihlenen bir diğer belgede bu tavıraçık bir biçimde karşımıza çıkar:

“Kıpti kafilelerinin takib-i vürudatına ve rızaları hilafına bazı Arnavud muhacirlerin gönderilmesine mebni işar ... kadar sevkiyatın tevkifi Sofya sefaretine yazılmıştır. Kiptilerin kabul edilmeyerek iadeleri ve Arnavud muhacirler için işar-ı diğer ittihaz olunması”(BOA, DH.ŞFR 82-117).

Osmanlı arşiv belgeleri, göçebe ingenelerin takibine ve denetimine ilişkin de ciddi bilgiler vermektedir. 1908’e tarihlenen ve kaçak bir şekilde İstanbul’a gelen Romanya’lı ingeneler hakkında Zabtiye Nezareti şu bilgiyi vermektedir:

“Romanya’dan gelerek bugün Silivri tarikiyle orlu’ya gitmek üzere yer’en azimet eden onbeş hanede zekür ve inas seksen nefer Romanyalı kıptinin Çatalca sancağı dahilinde kalmalarına meydan verilmeyerek ileriye sevk edilmeleri” (ZB 492-46).

Yine Romanyalı ingenelerle ilgili 1902 tarihli bir başka belge ise daha kesin bir dil ile şu ifadeleri kullanmaktadır: *“Evvela, tebaen ecnebiden olup Romanya memleketinde ikamet eden ingeneler def olunacaktır. Saniyen, Romanya memleketine dahil olmak istemeyecek olan ingeneler muntazam mürur tezakirini hamil olsalar bile hududda tevkif edilecektir”* DH.MKT 631-41.

Sonuç

Tartışmalar göçebelik üzerinden yürüse de bugün Türkiye’de Romanların çok büyük bir kısmı yerleşiktir. Selanikli olduklarını, mübadele ile geldiklerini söylemelerine rağmen İttihat ve Terakki’nin 1917’de hazırladığı Aşair ve Muhacirin Kanununun birinci kısmında, üçüncü madde yasa koyucu tarafından gerçeğin tüm zamanlar açısından hangi noktadan başladığına iyi bir kanıttır:

Madde 3: Atide tadad olunanlar muhacir olarak kabul edilmezler.

Frenji ve cüzam gibi emraz-ı sariyeye müptela olanlar, akrabaları,

Mecnunlar ve aile refakatinde olmayan

..... kötürümler,..... Kumar ve dilenciligi veya bunlardan istifade etmeyi münasip ittihaz edenler, ve ceraim-i siyasiye ve askeriye müstesna olmak üzere cinayetle mahkum olanlar, anarşistler, casuslar, Çingenelerle otuz ikinci madde mucibince memleket haricine çıkarılmış olanlar ve memurin-i Osmaniyeye tarafından vesaike ibraz edemeyenler(BCA, TİGMA 272 00 11 11 30).

1924, 1926 ve 1934’te tartışmalarla gündeme gelen İskân Yasası, ilk halinden biraz daha hafiflemiş olmakla beraber Romanlar açısından pejoratif içeriğinden 2006 yılında kurtulabilmiştir. Selanik efsanesi söylene dursun Romanların sorunlarının modern dünyanın gerekliliği içinde ele alınması ancak 2010 yılında olabilmüş ve dönemin başbakanı sayın Erdoğan, mübadele süreci de dahil olmak üzere Romanların maruz kaldığı uygulamalar için özür dilemiştir⁷(Milliyet, 15 Mart 2010).2016 yılında gündeme gelen Romanlar İçin Strateji Eylem Planı aralığın nasıl kapatılacağına yönelik öneriler sunarken, standartlar açısından ciddi farklılıklar olduğunu da itiraf etmektedir(Resmi Gazete, 30 Nisan 2016).Son on-on beş yılın ürünü sivil toplum hareketi ve STK’lar ise Romanların yaşam standartlarının yükseltilmesiyle birlikte buldukları durumdan kurtarılmaları için “kıyasıya bir yarış” vermektedirler.

Yukarıda sıralanan bütün satırların hepsi üst üste konduğunda hem Romanlar hem de göç tarihi açısından Selanik, söylencede kalıp bir efsaneden öteye gitmemektedir.

⁷Başbakanın romanlarla büyük buluşması 14 Mart 2010 tarihinde olmuş, Abdi İpekçi Spor Salonuna yaklaşık 15 bin kişi katılmıştı. Bir 5 bin kişi kadar da salonun dışında gözlenmekteydi.

Kaynaklar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA), TİGMA 272 00 11 11 30.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), A.MKT.MHM 472-53.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), DH.ŞFR 82-117.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.MKT 631-41

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), HR.SYS 2029-18

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), YB.021 59-51.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), YB.021 60-92.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), YB.21 60-15.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), ZB 492-46

Cumhuriyet Gazetesi, 1 Haziran 1924.

Gürboğa, N. (2016). Türk Yunan Mübadelesi ve Devletin Mübadil Romanlara İlişkin Söylem ve Politikaları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 109-140.

Milliyet Gazetesi, 15 Mart 2010.

Resmi Gazete, Sayı 29699, 30 Nisan 2016.

Şanlıer, S. (2013). *Hukuki metinler ışığında Osmanlı Çingeneleri*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 10, İctima Senesi: 2-5 Kasım 1924.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 25, İctima Senesi: III, 30 Mayıs 1926.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, Cilt 23, İctima Senesi: 3-7 Haziran 1934.

www.atam.gov.tr/dergi/sayı-48